

RECURSOS I FONTS DOCUMENTALS

EL FONS HISTÒRIC DE FUNDACIÓN ENDESA A LES ILLES BALEARS, UNA EINA PER A LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

Miquel À. Marín Gelabert
Fundación Endesa

En el mes de març de 1858, la premsa anunciava al públic el primer consell d'Administració d'una nova societat constituïda amb l'objectiu d'introduir a Mallorca les més modernes tècniques d'enllumenat mitjançant l'ús del gas, *La Sociedad de Alumbrado por Gas*. S'iniciava així una dècada frenètica de primeres canalitzacions del centre de la ciutat, de construcció de la primera fàbrica de gas, d'instal·lació de gasògens, comercialització del gas i nombrosos debats socials a tomb de la seva utilitat així com també dels seus perills inherents.¹

Imatge 1: Personal de la Central 1 de Palma, any 1921.
Fons Històric Illes Balears, Fundación Endesa.

En definitiva, començaven tot un grapat de nous processos històrics de gran transcendència, des de la inserció de les Illes Balears en noves xarxes de transferència tecnològica i de coneixement, fins a la modernització incipient dels processos productius, una major eficiència en la planificació del treball industrial o els inicis de la transformació urbana i social derivats (immediatament o a mig termini) d'aquests processos. Tot això és ben conegut gràcies a la tasca de la recerca en història econòmica duta a terme en la UIB des dels anys noranta.

Cap a 1927, de la fusió de *La Palma de Mallorca, Compañía de Electricidad* i *Sociedad de Alumbrado por Gas*, va néixer *Gas y Electricidad*,

en el marc de recerques més ambicioses, per exemple, sobre la industrialització o la tecnificació de l'agricultura. D'aquí que les principals recerques específiques sobre gas i electricitat hagin estat esperonades per contextos commemoratius i institucionals. Els antecedents d' *El gas canalizado en Baleares* (Palma: GESA, 1985), *La electrificación de Mallorca* (Palma: GESA, 1986-1987, 2 vols., a càrrec de Brígida Vaquer), *El Gas SA, cent anys d'història, 1892-1992* (de Plàcid Pérez, Sóller: El Gas, 1992) i l'arribada de l'electricitat i el gas a Menorca (*Cent anys d'electricitat i gas a Menorca, 1892-1992*. Palma: GESA, 1992), varen marcar el punt inicial dels estudis sobre aquesta matèria a les Balears. El canvi de segle portarà tot un grapat de commemoracions de l'arribada de l'electricitat a diversos municipis. Alaró (2001), Inca (2007) o Alcúdia (2013) són només alguns exemples de commemoracions completades amb útils publicacions que, a manca de recerques més acurades, encara són referència en la matèria. Una bona síntesi de l'estat actual de la recerca, a Antoni Campins, «L'electrificació de les Balears fins als anys de la República», dins Vicenç Rosselló Verger i Josep M. Vidal Hernández (dirs.), *Història de la Ciència a les Illes Balears. Volum V*. Palma: Conselleria d'Innovació, Recerca i Turisme, 2015.

¹ La història de l'energia a Mallorca, tot i que va ser engegada a principis del dos mil, resta encara en bolquers. En les darreres dècades a penes s'ha superat la fase dels estudis introductoris i de les commemoracions institucionals. Cf. Carles Manera, «L'economia des de la perspectiva energètica. Una reflexió d'història econòmica», dins *Història ecològica a les Balears. Estudis sobre energia, economia i medi ambient*. Palma: Lleonard Muntaner, 2001, p. 47-57. Tant pel que fa a l'ús del gas, com pel que fa a l'electricitat, la recerca acadèmica s'hi ha aprofitat de manera subsidiària, tangencial,

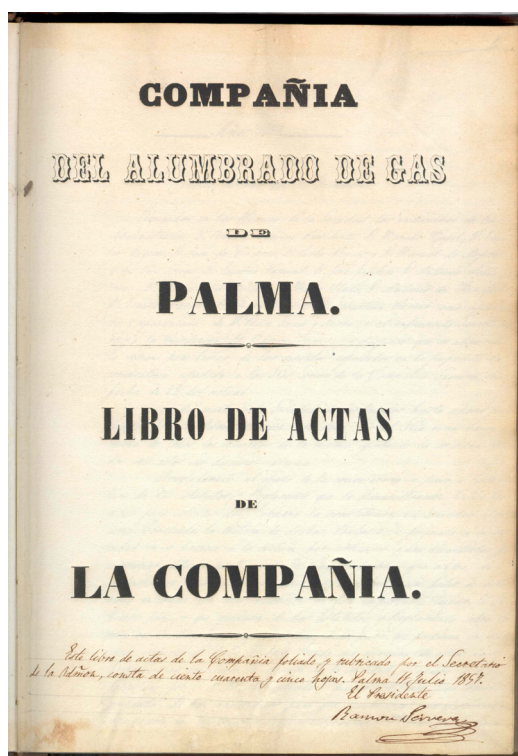
Sociedad Anónima (GESA). A partir d'aquest moment, adquirida per *United Utilities* (1929-1952), incorporada a l'INI el 1952, absorbida per Endesa a partir de 1983, i definitivament privatitzada el 1998, la història d'aquesta empresa és la història de la producció i la distribució d'energia a les Balears en tres segles diferents.²

Pel camí, el mes de març de 1998 es va crear la Fundación Endesa, amb l'objecte fonamental de desenvolupar activitats socials i culturals d'interès general. La iniciativa, més enllà de la constitució d'una fundació de caire empresarial que perseguia, poc més o manco, els mateixos fins que les altres grans fundacions corporatives que iniciaren la seva activitat en els anys noranta té, per als historiadors, una importància major de la que sembla. En primer lloc perquè, atès l'inicial procés d'absorció d'empreses energètiques de l'Institut Nacional

d'Indústria,³ Endesa adquiria un patrimoni històric d'incalculable valor. Un capital simbòlic de caire cultural i una herència immaterial que la vinculava estretament a la història del progrés i de la modernització de l'Estat i de la societat en l'època contemporània. I, en segon lloc, perquè les successives reorganitzacions internes de l'empresa posaven en perill la integritat del llegat inicialment adquirit, en un context de ràpida transformació.

És així que, el 2005, el consell d'administració d'Endesa acordà encomanar a la Fundación Endesa la gestió del seu Fons Històric, és a dir, del llegat patrimonial format per peces documentals i tecnològiques preservades durant més d'un segle per les diverses companyies originàries i ara dipositades en seus disperses pertot arreu de l'Estat.⁴

Pel que fa a GESA, de manera no gaire diferent al que va succeir amb altres empreses, el continu i imparable creixement que va començar als cinquanta i no va aturar fins a la crisi de 2007, va representar la construcció d'una desena de centres de producció, l'extensió de la distribució a tot el territori de les illes i la imparable modernització de la gestió empresarial. A més de la tecnologia lligada a la producció, la distribució, el control o la mesura elèctriques, els seus laboratoris comptaven amb els més moderns aparells, les seves oficines introduïren la informàtica des del primer moment i les seves comunicacions, per raons evidents, estaven entre les més avançades en cada conjuntura. Al costat de tot això, les específiques peculiaritats de la seva estructura de personal i de la gestió de les relacions laborals van esperonar una peculiar sensibilitat cap al passat de la pròpia empresa. Des dels anys setanta, en el context del canvi de seu social (de l'actual carrer del Born a la moderna seu projectada per Josep Ferragut al carrer Joan Maragall, any 1973) s'iniciaren les tasques de preservació de materials documentals, tecnològics i audiovisuals. La instal·lació, als soterranis de Joan Maragall, d'una unitat de servei documental que

Imatge 2: Portada del llibre d'actes de la *Compañía del alumbrado por Gas*, 1857. Fons Històric Illes Balears, Fundación Endesa. Signatura FH ARM 627.

² Gonzalo Anes, Santiago Fernández i Juan Temboury, *Endesa en su historia (1944-2000)*. Madrid: Endesa, 2001.

³ Alguns exemples, a banda de la mateixa Endesa, a GESA (Balears), UNELCO (Canàries), FECSA ENHER (Catalunya), ERZ (Aragó) i Compañía Sevillana (Andalusia), entre moltes altres.

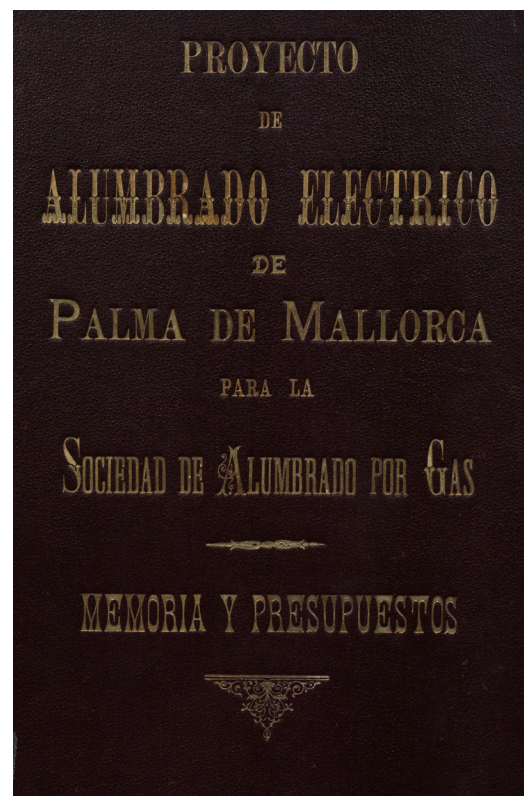
⁴ Cf. Santiago Fernández i Gabriel Castro, *El Fondo Histórico de Fundación Endesa*. Madrid: Fundación Endesa, 2010.

centralitzava l'arxiu intermedi de l'empresa va fer molt per a la preservació del patrimoni, i la sensibilitat històrica d'Andreu Muntaner Darder va fer la resta.

Com hem assenyalat abans, la conjuntura de les commemoracions va servir per mantenir una mínima ordenació i, ja en el nou context de la reorganització empresarial de finals dels anys noranta, gràcies a l'empenta de directius de l'empresa (Felicià Fuster, Miquel Pocoví o Antoni Campins) i a la feina de l'historiador Ferran Pujalte, l'arxiu històric de GESA va prendre forma i va començar, si més no, a acostar-se a les formes organitzatives d'un arxiu homologable.⁵

En aquests primers anys, tres circumstàncies marcaren l'esdevenir del Fons Històric de les Balears. La primera és l'inici del context commemoratiu: Alaró el 2001 o Inca el 2005 en són dos exemples substancials, seguits per la iniciativa de les I Jornades de Patrimoni Industrial, al maig de 2005.⁶ Els treballs de valoració documental i de recuperació tecnològica, amb el suport econòmic de l'empresa varen posar les bases del primer moment. La segona circumstància cabdal és l'acord a què s'arribà amb l'Arxiu del Regne de Mallorca. A partir de 2003 i fins a finals de la dècada, l'Arxiu va conservar gairebé vuit-cents lligalls documentals de la història de l'empresa i els va incloure en el seu servei, afavorint així la seva consulta. La tercera resta marcada pel context de desmantellament de diverses instal·lacions històriques de l'empresa (Sant Joan de Déu, Son Molines, la Central III, etc.) que entre 2004 i 2005 varen posar a l'abast del Fons Històric més de setanta anys de tecnologia, documentació i coneixement.

D'aquesta manera, quan el 2005 Fundación Endesa es fa càrrec del mandat corporatiu de conservar el patrimoni històric i promoure una cultura de responsabilitat cap al passat, GESA ja acumulava dècades d'experiència i un treball previ d'homologació professional que li va permetre assolir un protagonisme molt per damunt de la pròpia representativitat del seu territori. El mes d'abril de 2007, el prematur traspàs de Ferran Pujalte va coincidir amb la reestructuració del Fons Històric de Fundación Endesa.

Imatge 3: Projecte d'enllumenat elèctric per a l'Ajuntament de Palma, 1901. Fons Històric Illes Balears, Fundación Endesa. Signatura FH ARM 57

⁵ Cf. Gaspar Pizà, *L'electricitat a Alaró (1901). Història de la primera central elèctrica de Mallorca*. Alaró: Ajuntament d'Alaró, 2001; *Un segle de llum a Inca*. Palma-Inca: Documenta Balear-Fundación Endesa, 2006; i *I Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears*. Palma: Fundació Endesa-Amics del Museu de Mallorca, 2006.

⁶ Membre del grup d'història econòmica dirigit pel professor Carles Manera, Pujalte (1961-2007), llicenciat en història per la UIB el 1992, va ser un dels impulsors de l'arqueologia industrial a Mallorca. El conjunt de la seva recerca, a *Els pioners de la industrialització a les Illes Balears, i altres escrits*. Palma: Documenta Balear, 2008.

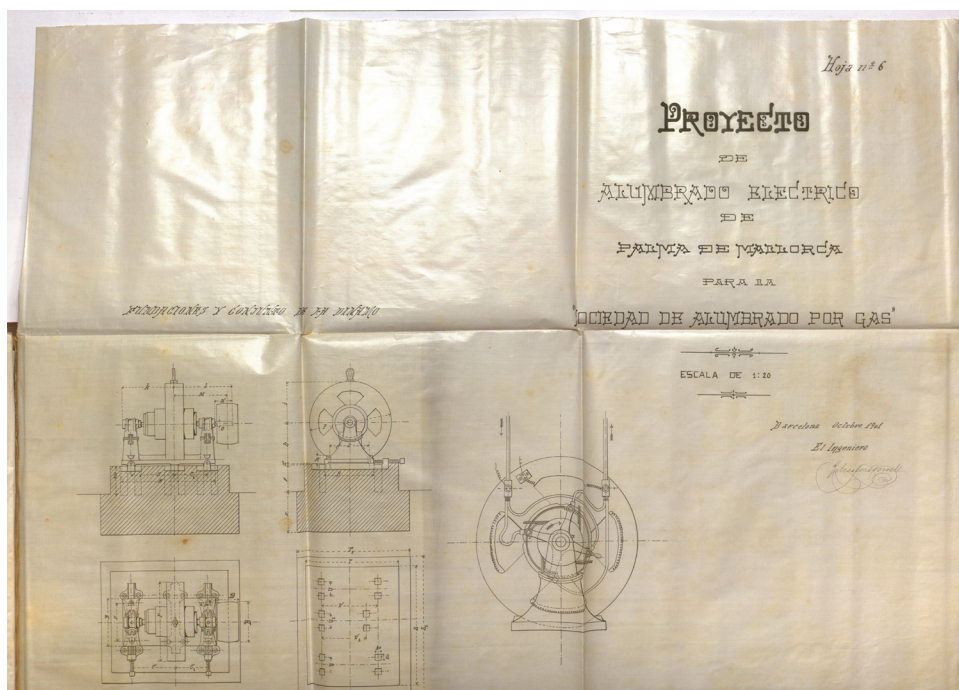
De llavors a hores d'ara, el Fons Històric de les Illes Balears ha multiplicat per cinc la seva dimensió. Primer a Inca i després a Cas Tresorer, ha pogut centralitzar les seves activitats i ha pogut atendre a un important nombre d'investigadors. Per altra banda, ha participat en innumerables acords, convenis i activitats fundacionals, ha rebut, des de 2010, alumnes en pràctiques provinents dels programes de grau i màster de la Universitat de les

Illes Balears i, probablement el més rellevant, ha participat en un projecte pioner a l'Estat, del qual ha resultat la digitalització dels seus continguts i la posada en servei d'una plataforma web que relaciona documentació, elements audiovisuals i patrimoni tecnològic, a l'abast del públic general.⁷

El Fons Històric de Fundació Endesa a les Illes Balears compta actualment amb una biblioteca de més 8.000 exemplars especialitzada en el món de l'energia, un catàleg de 3.000 lligalls i un inventari de més de 20.000 lligalls documentals. Inclou també un fons audiovisual format per 15.000 fotografies i 1.100 enregistraments, una col·lecció topogràfica de 4.000 plànols digitalitzats i una col·lecció tecnològica formada per més de 3.000 elements. Així doncs, constitueix una eina de primer nivell per a l'investigador en matèries tan diverses com la mineria, la física, l'enginyeria, la geologia, l'economia o la història. La informació històrica continguda en el seu arxiu és un testimoni que va més enllà de l'empresa a la qual fa servei.

Cal remarcar de manera ben decidida que el Fons Històric de Fundació Endesa a les Illes Balears fa més d'una dècada que va superar la concepció d'arxiu d'empresa per passar a convertir-se en una unitat de servei transversal que connecta, per una banda, totes les unitats actuals de l'empresa a través del seu passat comú, i per altra, connecta l'empresa amb la societat del coneixement.

Ara bé, com a unitat de servei dependent d'una entitat privada participa també de totes les circumstàncies contextuais que determinen la seva activitat, des de l'escassa assignació de recursos fins a l'aplicació de filtres de seguretat, tot atenent a legislació vigent.⁸ Tot i així, els nombrosos investigadors que ens visiten coneixen de primera mà la disponibilitat de l'empresa i les facilitats per a la consulta i reproducció de tot tipus de documentació històrica.

Imatge 4: Projecte d'enllumenat elèctric per a l'Ajuntament de Palma, 1901.
Fons Històric Illes Balears, Fundació Endesa. Signatura FH ARM 57

⁷ Disponible actualment a <<https://fondohistorico.fundacionendesa.org>>

⁸ Una imatge acurada del context, a Teresa Tortella (coord.), *El acceso a los archivos de empresa*. Bilbao: Archivo Histórico BBVA, 2015.

Els reptes del futur immediat són dos. El primer, compartit amb la resta d'institucions similars arreu de l'Estat, és poder combinar el creixement consubstancial a qualsevol Fons Històric amb la gestió de recursos i espais. La digitalització és una resposta immediata indefugible. La plataforma digital del Fons Històric de Fundación Endesa és només una mostra del que el futur ens prepara. No obstant això, des de la perspectiva del seu responsable, això només canvia les dimensions i

la fenomenologia de les dificultats essencials de la seva tasca, no la naturalesa d'aquestes dificultats. El segon repte és, sens dubte, el de la visibilitat. Els investigadors tindran accés en temps real a una gran quantitat d'informació a la distància real d'un clic, sempre que puguem ser capaços d'apropar-nos prou perquè puguin conèixer la nostra existència. En aquest sentit, la iniciativa de *Mayurqa* i la possibilitat que ens ofereix, ens omple d'agraïment.